

4.4. Ідентифікація загроз та можливостей розвитку вищої освіти в контексті управління економічною безпекою

Глобальні технологічні зрушення та економічні трансформації, які останнім часом відбуваються в Україні під впливом як науково-технічного прогресу, так і системних та структурних перетворень в економіці й суспільстві, обумовлюють необхідність забезпечення стійкого функціонування та стратегічного розвитку як усієї системи управління національною економікою, так і її окремими ланками.

Аналіз проблем та визначення перспектив розвитку вищої освіти (ВО) України в сучасних умовах дозволяє сформулювати гіпотезу про те, що вища освіта, як суттєвий чинник забезпечення конкурентоспроможності й економічної безпеки країни, є найбільш вразливою ланкою для викликів глобалізації та внутрішніх загроз. З іншого боку, в умовах загострення фінансово-економічної та політичної ситуації в країні можливості забезпечення стійкого розвитку національної економіки у інноваційних засадах визначаються рівнем розвитку людського капіталу, освіти і науки, обсягом інвестованих у ці сфери ресурсів. З огляду на зазначене інвестиції у розвиток вищої освіти, де, перш за все, формується людський капітал, є на цьому етапі найбільш ефективними та пріоритетними, оскільки потенціал більшості галузей економіки залежать від професійного рівня персоналу. Це особливо актуалізується в умовах формування економіки знань, коли система вищої освіти є основою розвитку економіки, соціально-економічного прогресу країни.

За даними Світового банку окремі країни постсоціалістичного простору в рейтингу країн світу за рівнем витрат на освіту у 2014 році посідали такі місця: Латвія – 42-е (5,7 % від національного доходу), Литва – 46-е (5,6 %), Україна – 57-е (5,3 %), Білорусь – 83-е (4,5 %), Росія – 98-е (4,1 %), Грузія – 119-е (3,2 %) [1; 2]. За рівнем індексу освіти, який характеризує досягнення країни з позицій рівня освіти населення за показниками грамотності дорослого населення ($2/3$ вагомості) та рівня сукупної частки учнів і студентів початкового, середнього та вищого рівня освіти ($1/3$ вагомості), зазначені країни мали позиції: Естонія – 11-е (0,874), Литва – 12-е (0,868), Білорусь – 20-е (0,834), Латвія – 31-е (0,806), Росія – 32-е (0,806), Україна – 36-е (0,799), Грузія – 40-е (0,787) [3]. З розглянутого випливає, що у глобальному соціально-економічному просторі завдання забезпечення економічної безпеки національної системи вищої освіти повинно стати пріоритетним для держави, оскільки освіта виконує важливу соціальну функцію – збереження та примноження людського капіталу як важливого чинника конкурентоспроможності та сталого розвитку України. Це обумовлює необхідність оцінки як потенціалу національної системи вищої освіти, її ефективності та конкурентоспроможності, так і чинників, які визначають поточний стан і перспективи її розвитку, та, на цій основі – розробки механізмів управління вищою освітою, адекватних сучасним національним умовам розвитку і глобальним викликам.

Вивчення питань, пов'язаних із забезпеченням розвитку системи вищої освіти в цілому, належить до кола інтересів багатьох вітчизняних і зарубіжних учених та практиків. В українській та зарубіжній науковій літературі розроблено:

систему уявленнь та принципів, що лежать в основі концепції модернізації вищої освіти (М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, І. М. Грищенко, О. І. Гонта, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков, Л. П. Буєва, А. П. Владиславлев, А. В. Даринський, С. В. Калабекова); механізми і моделі функціонування та розвитку системи вищої освіти (Т. Б. Боголіб, Л. О. Плахотнікова, Н. Л. Яременко, В. С. Гершунський, Г. Л. Зінченко, В. Г. Онушкін, О. С. Разумовський, Н. І. Холявко), у т. ч. теоретико-методологічне обґрунтування ефективних фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи (В. В. Гіряк, Н. І. Козьмук, П. А. Крохмальова, О. В. Лук'янська, І. Е. Новікова, Т. М. Куліков, С. П. Соляніківа, Ю. Ю. Хайнацька). Питання управління конкурентоспроможністю системи вищої освіти взагалі та вищих навчальних закладів зокрема висвітлено у працях Ю. В. Іванова, С. С. Донецької, А. О. Климчука, Д. В. Бондаренка, І. В. Моїсєєвої, Т. М. Нефедової, Н. В. Цимбаленко Проте в науковій літературі проблематика економічної безпеки системи вищої освіти є відносно новим напрямом досліджень.

Вітчизняні і зарубіжні науковці, досліджуючи сутність економічної безпеки як категорії, дійшли висновку, що система вищої освіти пов'язана із соціально-економічними системами різних рівнів множиною зв'язків, чинників, параметрів, а, отже, результати модернізації та реформування освітньої сфери доцільно оцінювати через призму економічної безпеки, яка є ключовим елементом стійкого функціонування інших об'єктів та систем [4].

За результатами аналізу української і зарубіжної наукової літератури [5; 6], в якій знайшли відображення сучасні проблеми розвитку освітньої системи, зроблено висновок про необхідність розробки моделі управління економічною безпекою системи вищої освіти України з урахуванням множини чинників зовнішнього середовища. Це в умовах трансформації суспільства, враховуючи світові тенденції глобалізації інтелектуального простору, сприятиме прискоренню процесів переходу до інформаційної економіки.

Економічна безпека системи вищої освіти науковцями визначається як стан, за якого «забезпечується гарантований захист національних інтересів у сфері вищої освіти та розвиток цієї сфери у відповідності до довгострокових та середньострокових потреб і пріоритетів соціально-економічного розвитку країни» [7]. Аналізуючи цю категорію на рівні вищих навчальних закладів (ВНЗ), учені надають такі трактування поняття економічної безпеки ВНЗ: «стан наявності необхідних ресурсів та системи відносин між агентами їх обігу, які дозволяють здійснювати функції організації та забезпечують стан її захищеності в економічних, соціальних та політичних умовах, що змінюються» [8]; «складова системи захисту закладу освіти, практичні заходи щодо захисту від загроз та ризиків в економічній сфері» [9, с. 43]; «комплекс організаційних, управлінських, педагогічних, соціальних, правових й інших заходів, спрямованих на забезпечення захисту та безпеки персоналу, керівників і студентів від потенційних загроз, ризиків та небезпек, на їх мінімізацію й забезпечення стійкого функціонування і розвиток навчального закладу в цілому та кожного з його учасників» [9, с. 40]; «стан економічного потенціалу ВНЗ, за якого забезпечується гарантований захист економічних інтересів ВНЗ, його працівників та студентів, ефективний розвиток ВНЗ відповідно до його місії навіть за найбільш несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів» [10, с. 62].

Система вищої освіти, як і будь-яка відкрита соціально-економічна система, характеризується тенденціями, які є результатом поєднання процесів функціонування, розвитку, реформування та модернізації. Особливості цих процесів з урахуванням множини чинників, які визначають їх зміст та якість, обумовлюють необхідність розробки відповідного методологічного обґрунтування. При цьому під функціонуванням розуміють такий стан системи вищої освіти, за якого не відбувається значних змін під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, що дозволяє в цілому підтримувати систему забезпечення економічної безпеки вищої освіти (ЕБВО) на існуючому рівні; розвиток вищої освіти як системи та її реформування є діалектично взаємопов'язаними поняттями, які існують в єдності та протилежності (єдність полягає в тому, що і розвиток, і реформування спрямовані на підвищення ефективності системи, на виконання нових завдань та забезпечення результатів згідно з критеріями існування системи; протилежність проявляється у глибині змін та термінах їх реалізації); модернізація, по суті, є протилежністю процесу поступового розвитку системи і передбачає зміни у траєкторії її розвитку під впливом суб'єктивного чинника [11, с. 145]. Це дозволило Н. В. Плотнікову зробити висновок, що критерієм ефективності механізму забезпечення ЕБВО є кількість ризиків, які, з одного боку, визначають умови функціонування системи вищої освіти, а з іншого – формуються в результаті її розвитку, реформування та/або модернізації [11, с. 146].

Удосконалення інструментарію оцінювання, пошук методів та технологій управління економічною безпекою ВНЗ в умовах невизначеності та ризику належать до кола завдань, які потребують вирішення на етапі реформування національної системи вищої освіти. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність розробки методологічних основ оцінювання ЕБВО, які б включали: класифікацію чинників зовнішнього середовища, алгоритм їх діагностики, визначення критеріїв та граничних значень індикаторів економічної безпеки як системи вищої освіти загалом, так і окремих ВНЗ зокрема.

Аналіз наукової літератури з питань економічної безпеки вищої освіти дозволив зробити висновок, що управління економічною безпекою системи вищої освіти потребує, в тому числі, ідентифікації основних загроз, небезпек та ризиків, сукупний вплив яких і визначає рівень ЕБВО – високий, середній або низький. Така градація, запропонована у праці [4], обґрунтовується таким чином: високим є рівень, що визначається існуванням значущих загроз (для системи вищої освіти, на думку Н. В. Плотікова [4], такими загрозами є форсмажорні обставини); середній рівень ЕБВО визначається впливом загроз, здатних знизити ефективність функціонування системи вищої освіти, які, проте, не стосуються її розвитку та саморозвитку; низький рівень визначається за умов, коли система практично не здатна до розвитку та самозбереження, спостерігається обмеженість реалізації її потенціалу, система не відзначається привабливістю для інвестицій у виробничий та людський капітал.

Найбільш суттєві чинники ЕБВО визначено за результатами аналізу статистичних даних, який показав зміну тенденцій розвитку системи вищої освіти [12]. Як свідчать дані табл. 4.9, починаючи з 2012 року кількість навчальних закладів III-IV рівня акредитації почала зменшуватися, на що вплинуло багато

об'єктивних чинників системної дії (ринкових, демографічних, соціально-економічних, політичних, у тому числі подій, пов'язаних із ситуацією в Криму та на Сході України).

Таблиця 4.9

*Динаміка показників розвитку вищих навчальних закладів
III–IV рівня акредитації*

Назва показника	Значення показника / навчальний рік									
	1990/91	2000/01	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15*	2015/16*	2016/17*	
Кількість ВНЗ III–IV рівня акредитації, од.										
	149	315	349	341	334	325	277	288	287	
Темп зростання до попереднього року, коеф.	-	1,01	0,99	0,99	0,97	0,97	0,85	1,04	1,00	
Темп зростання до базового року, коеф.	-	2,11	2,34	2,32	2,24	2,18	1,86	1,93	1,93	
Чисельність студентів, тис. осіб										
	881,3	1402,9	2129,8	1954,8	1824,9	1723,7	1438,0	1375,2	1369,4	
Темп зростання до попереднього року, коеф.	-	1,09	0,95	0,92	0,93	0,94	0,83	0,96	0,99	
Темп зростання до базового року, коеф.	-	1,59	2,42	2,22	2,07	1,96	1,63	1,56	1,55	
Прийнято студентів до ВНЗ, тис. осіб										
	174,5	346,4	392,0	314,5	341,3	348,0	291,6	259,9	253,2	
Темп зростання до базового року, коеф.	-	1,99	2,25	1,80	1,96	1,99	1,67	1,49	1,45	
Випускники ВНЗ, тис. осіб										
	136,9	273,6	543,7	529,8	520,7	485,1	405,4	374,0	318,7	
Темп зростання до базового року, коеф.	-	2,0	3,97	3,87	3,80	3,54	2,96	2,73	2,33	
Коефіцієнт відставання за темпами зростання прийнятих до ВНЗ щодо кількості випускників										
	-	0,99	0,57	0,47	0,51	0,56	0,56	0,55	0,62	

*Показники наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними [12].

У наведеному ряді динаміки найбільша кількість ВНЗ припадала на 2010/11 н. р. (349 ВНЗ), після чого відбулося скорочення вищих навчальних закладів майже на 18 %, кількість яких у 2016/17 н. р. скоротилася до 287 закладів вищої освіти. Аналогічною є тенденція і за показником контингенту студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах України: їх кількість зростала і максимального значення досягла у 2007/08 н. р., коли у ВНЗ III–IV рівня акредитації навчалось 2372,5 тис. осіб (найбільша чисельність за усі роки незалежності України). Після цього року почалося поступове (до 2010/11 н. р.), а починаючи з 2011/12 н. р. більш стрімке скорочення кількості студентів вищих навчальних закладів.

Аналіз даних щодо прийому-випуску по ВНЗ III–IV рівня акредитації свідчить про критичне відставання в темпах зростання показників прийому до ВНЗ над показниками випуску фахівців вищими навчальними закладами, яке розпочалося ще у 2006/07 н. р. зі значення 0,96, а протягом останніх років коливалося в межах 0,47–0,62.

Як слушно зазначає І. М. Вахович, «рівень розвитку вищої освіти характеризується величиною витрат, рівнем та якісними показниками використання ресурсів (матеріальних, фінансових і трудових), необхідних для її функціонування. У реформуванні вищої освіти існує безліч різноманітних об'єктивних і суб'єктивних проблем, але проблема фінансового забезпечення є найбільш гострою і важливою на даний час, тому необхідне вироблення концептуальної основи для її вирішення» [13].

Слід зазначити, що показник фінансування освіти у % до ВВП є свідченням того, як для держави визначається важливість сфери освіти на фоні загального розподілу ресурсів. У табл. 4.10 надано дані про видатки на освіту в період 2000–2015 рр.

Таблиця 4.10

Динаміка видатків на вищу освіту в загальній структурі видатків зведеного бюджету на освіту у 2000–2015 рр., млн грн

Показник	2000	2005	2010	2013	2014	2015*
Загальні видатки зведеного бюджету, всього	48148,6	141989,5	377842,8	505843,8	523004,8	433159,8
Коефіцієнт зростання до попереднього року		2,95	2,665	1,34	1,03	0,83
з них на освіту всього	7085,5	26801,8	79826,0	105538,7	100105,6	75907,0
Коефіцієнт зростання до попереднього року		3,78262649	2,97838205	1,32210934	0,94852031	0,75826927
у % до загальних видатків	14,7	18,1	21,1	20,9	19,1	17,5
у % до ВВП	4,2	6,1	7,4	7,3	6,4	5,5
у тому числі на вищу освіту	2285,5	7934,1	24998,4	30003,1	28340,5	21059,8
Коефіцієнт зростання до попереднього року		3,4714942	3,15075434	1,20020081	0,94458573	0,7430991
у % до загальних видатків	4,7	5,7	6,6	5,9	5,4	4,9
у % до ВВП	1,3	1,8	2,3	2,1	1,8	1,5

*На 01.10.2015, без урахування видатків бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

Джерело: складено за даними [14].

У більшості розвинених країн світу вища освіта переважно фінансується державою. За обсягами фінансування вищої освіти (у % до ВВП) Україна посідає одне з перших місць у Європі, на рівні скандинавських країн, які лідирують у витратах на освіту: так, у середньому країни ЄС витрачають 1,3 % ВВП з державного бюджету на вищу освіту. В Україні у 2010 році цей показник

становив 2,3 % ВВП (випередила Україну лише Данія – 2,41% ВВП), у 2011 і 2012 – на рівні 2 %, у 2013, 2014 та 2015 рр. відповідно на рівні 2,1, 1,8 і 1,5 % [14]. Згідно з даними ОЕСР (Організації економічної співпраці та розвитку) частка приватного фінансування освіти становить не більше ніж 15–20 %. У скандинавських країнах приватне фінансування не перевищує 5 %. З іншого боку є держави, де приватне фінансування становить більше ніж 50 %: США (62 %), Південна Корея (73 %), Японія (67 %), Австралія (56 %), Великобританія (54 %). Приватне фінансування, у першу чергу, – це плата за навчання студентами, спонсорами [15]. Оскільки в Україні статистика щодо приватного фінансування вищої освіти не ведеться, то приблизна оцінка приватного фінансування за оцінками експертів становить 0,7 % ВВП.

Важливим індикатором розвитку освітньої системи та забезпечення її конкурентоспроможності є динаміка показника інвестицій в освітню сферу, особливо зважаючи на те, що Україна обрала модель розвитку економіки, заснованої на знаннях. У табл. 4.11 наведено дані про динаміку показників інвестицій в освіту за абсолютною величиною та їх часток у загальному обсязі інвестицій.

Таблиця 4.11

Динаміка інвестицій в освіту в Україні (розраховано автором за даними

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
Освоєно інвестицій в освіту, млн грн у фактичних цінах	1935,0	2224,0	1503,0	1054,0
Частка інвестицій в освіту, % до загального обсягу інвестицій	1,0	0,8	0,5	0,4
Освоєно інвестицій в освіту, млн грн у фактичних цінах*	1818,4	2090,7	1463,5	1030,5	820,9	1540,0	1827,4
Коефіцієнти зростання (ланцюгові)	-	1,1	0,7	0,7	0,8	1,9	1,2
Частка інвестицій в освіту, % до загального обсягу інвестицій	1,0	0,9	0,5	0,4	0,4	0,4	0,6

* Дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя (за 2014–2015 роки без урахування частини зони проведення антитерористичної операції).

Джерело: [16; 17].

Як свідчать дані табл. 4.11 частка капітальних інвестицій в освіту в досліджуваному періоді мала тенденцію до зниження – від 1 % загального їх обсягу у 2007 році і до 0,4 % у 2013–2015 рр., що, враховуючи загальний стан освітньої сфери в Україні, не можна вважати позитивним. При цьому протягом останніх п'яти років зростання обсягу капітальних інвестицій в освіту в абсолютному вимірі спостерігалось лише у 2011 році, після чого значення показника знизилось у 2014 році відносно 2010 року більше ніж у 2 рази. Починаючи з 2015 року почалося поступове збільшення показника обсягу інвестицій в освіту, який, проте, не досяг у 2016 році втраченого рівня. Безумовно, така ситуація не могла не позначитися на потенціалі вітчизняних ВНЗ, у тому числі й у науковій сфері.

Враховуючи те, що освіта є стратегічно важливою для національної безпеки України сферою, від рівня розвитку якої залежить рівень людського капіталу країни та її майбутнє, роль основного замовника фахівців та інвестора в розвиток освітньої системи повинна відігравати держава. Однак система державного фінансування освіти в Україні далека від досконалості, незважаючи на те, що Законом України «Про освіту» передбачено фінансування всієї вищої освіти у розмірі 10 % від ВВП. Як зазначається в [15], обґрунтування цієї норми не надано. Разом з тим одним з індикаторів успішності реформи вищої освіти в програмі економічних реформ було обрано потрапляння українських ВНЗ до світових рейтингів. Зазначимо, що в одному з найбільш популярних Академічних рейтингів університетів світу, який складає Шанхайський університет Цзяо Тун, лідером за кількістю університетів у цьому рейтингу є США, наступні місця посідають Великобританія та Німеччина (українські ВНЗ до рейтингу не потрапили). Водночас, статистичний аналіз показує існування залежності між присутністю університетів у світових рейтингах і рівнем державного фінансування вищої освіти.

Зважаючи на кризові явища в економіці України, очікувати на кардинальні зміни в системі фінансування вищої освіти у найближчій перспективі не доводиться. Сучасні реалії вимагають створення нової моделі економічної діяльності вищих навчальних закладів, основою якої повинна бути солідарна участь держави, бізнесових кіл і громадян. За результатами аналізу стану фінансування вищої освіти та джерел формування фінансових ресурсів [17; 18] до пріоритетних напрямів удосконалення системи фінансування освіти в контексті забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності вищої освіти, як системи, необхідно віднести:

- 1) забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів на видатки освітніх послуг з державного та місцевих бюджетів у розмірах, достатніх для розвитку вищих навчальних закладів, враховуючи стан матеріально-технічної та лабораторної бази, можливості відтворення потенціалу науково-педагогічних кадрів та розвитку науки;

- 2) посилення контролю та здійснення систематичного аналізу цільового використання коштів на освіту;

- 3) удосконалення методів визначення обсягів фінансування освіти та розробка нормативів фінансування з урахуванням мінімальних соціальних стандартів обов'язкового фінансового забезпечення розвитку освіти;

- 4) удосконалення механізму фінансування освіти в Україні з урахуванням міжнародного досвіду, перехід на багатоканальне фінансування, вжиття рішучих заходів щодо збільшення та диверсифікації джерел фінансування вищої освіти та оптимізації їхньої структури;

- 5) удосконалення науково-методичного та інформаційного забезпечення освітнього процесу, створення умов для проведення фундаментальних та прикладних досліджень у ВНЗ, які виступатимуть додатковим джерелом фінансування вищої освіти та сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності національних ВНЗ;

б) розвитку системи освітнього кредитування, що сприятиме забезпеченню доступності освітнього кредиту для широких верств населення; стимулюванню платоспроможного попиту на ринку освітніх послуг; збільшенню обсягу фінансових ресурсів у закладах вищої освіти; залученню фінансових ресурсів у сферу довгострокового освітнього кредитування.

Аналіз сучасних тенденцій та закономірностей розвитку освітньої системи в умовах глобальних викликів дозволяє зробити висновок про наявність взаємозв'язку між економічною безпекою та конкурентоспроможністю вищої освіти загалом та окремих вищих навчальних закладів як суб'єктів освітнього процесу зокрема. Це пояснюється тим, що між рівнем економічної безпеки та конкурентоспроможності ВНЗ існує зв'язок, оскільки високі позиції вітчизняних ВНЗ у міжнародних і національних системах рейтингового оцінювання, що визначають попит як на освітні послуги, так і на випускників, є запорукою безкризового функціонування ВНЗ, а отже, і належного рівня економічної безпеки системи вищої освіти України.

За результатами проведених досліджень визначено причини загострення ситуації на ринку освітніх послуг, наслідком яких є зниження конкурентоспроможності та рівня економічної безпеки ВНЗ, серед яких: укрупнення ВНЗ за рахунок об'єднання декількох з метою збільшення ринкової частки та підвищення рейтингу внаслідок приєднання другорядного ВНЗ до лідера; несприятлива демографічна ситуація, наслідком якої є зменшення кількості абітурієнтів, та повільне зростання попиту на освітні послуги; диспропорції в тенденції зміни кількості закладів I-II і III-IV рівнів акредитації та, як наслідок, випускників; зниження купівельної спроможності населення, що призводить до зміни попиту на освітні послуги; зростання витрат на вихід з ринку та зміцнення вхідних бар'єрів; входження України в європейський освітній і науковий простір та, як результат, конкуренція із зарубіжними ВНЗ.

До економічних проблем, які потрапляють до групи небезпек за впливом на рівень економічної безпеки та визначають перспективи розвитку вищої освіти необхідно віднести [13]: недостатній рівень фінансового забезпечення закладів вищої освіти та, як наслідок, зниження обсягів і якості ресурсів (матеріальних, фінансових і трудових); матеріально-технічна база ВНЗ, яка характеризується високим рівнем зношеності основних засобів, унеможливорює проведення наукових досліджень на сучасному рівні та позначається на кваліфікаційних характеристиках випускників; недостатній рівень інвестування в поліпшення матеріально-технічної бази, інформатизацію освіти та інноваційний розвиток ВНЗ; низький рівень оплати праці працівників вищої кваліфікації у ВНЗ та, у результаті, зниження рівня якісного складу науково-педагогічних працівників через плінність; регіональні диспропорції у фінансуванні підготовки студентів у різних регіонах України.

Проведення аналізу наявних та потенційних можливостей і загроз зовнішнього прояву з метою оцінки їх впливу на рівень реалізації економічного потенціалу вищого навчального закладу дозволить спрогнозувати рівень його економічної безпеки та розробити комплекс відповідних стратегічних заходів. Важливість такого аналізу визначається тим, що в умовах глобальної конкуренції кожний

вищий навчальний заклад повинен розробляти стратегію, орієнтовану на максимальну реалізацію економічного потенціалу (його ресурсних можливостей) та зміцнення ринкових позицій (як на світовому, так і національному ринках). При цьому необхідно враховувати зростаючий вплив різних ризиків, зокрема, пов'язаних з вільним ціноутворенням на ринку освітніх послуг, інтеграційними та глобалізаційними процесами, та невизначеністю зовнішнього середовища, яке динамічно змінюється. Основні загрози, небезпеки та ризики, сукупний вплив яких і визначає рівень економічної безпеки вищої освіти (ЕБВО), узагальнено на рис. 4.9 з виокремленням загроз зовнішньої та внутрішньої дії.

Дослідження передбачало експертне оцінювання чинників розвитку ВНЗ України, які згруповано у дві групи – загроз та можливостей. До групи чинників-загроз експерти відносять такі: скорочення потенційної кількості абітурієнтів унаслідок погіршення демографічної ситуації та реалізації програм академічної мобільності; недостатній рівень бюджетного фінансування закладів вищої освіти; високі тарифи на енергоресурси, комунальні послуги та ін.; сприяння роботодавців розвитку ВНЗ; несприятливий інвестиційний клімат та обмежено доступні інвестиційні ресурси; зниження рівня платоспроможності населення; загострення конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринку освітніх послуг. До групи чинників-можливостей для розвитку вищої освіти рекомендовано включити такі: державна політика у сфері освіти; кон'юнктура ринку праці в контексті пропозиції науково-педагогічних кадрів; кон'юнктура ринку праці в контексті попиту на фахівців певних спеціальностей; система ліцензування та акредитації; система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації наукових кадрів.

Рівень зазначених чинників та їх статус за результатами експертного оцінювання наведено в табл. 4.12. При оцінюванні впливу чинників зовнішнього середовища на ЕБВО було використано градації окремих показників згідно з числовою шкалою Дж. Харрінгтона (теорії бажаності) [19].

У процесі аналізу множини чинників зовнішнього середовища передбачалося врахування їх різноспрямованого впливу та припущення, що в окремі моменти часу не всі чинники можуть бути однозначно ідентифіковані, зважаючи на існуючі ризики та невизначеність. Для вирішення цього завдання використано підхід динамічного аналізу, викладений у праці [20]. Це дозволило оцінити сукупний вплив чинників-загроз та чинників-можливостей на рівень економічної безпеки ВНЗ у визначений момент часу з використанням коефіцієнта сприятливості (нейтральності або несприятливості) зовнішнього середовища та зробити висновок, що у 2016 році сукупний вплив всіх чинників зовнішнього середовища становив $-0,213$ (переважання загроз над можливостями). Коефіцієнт сприятливості (несприятливості) зовнішнього середовища k^{3C} у загальному випадку характеризує співвідношення між загрозами та можливостями: чим більш невизначеним та несприятливим є зовнішнє середовище, тим нижчим буде рівень k^{3C} та, як наслідок, рівень економічної безпеки ВНЗ.

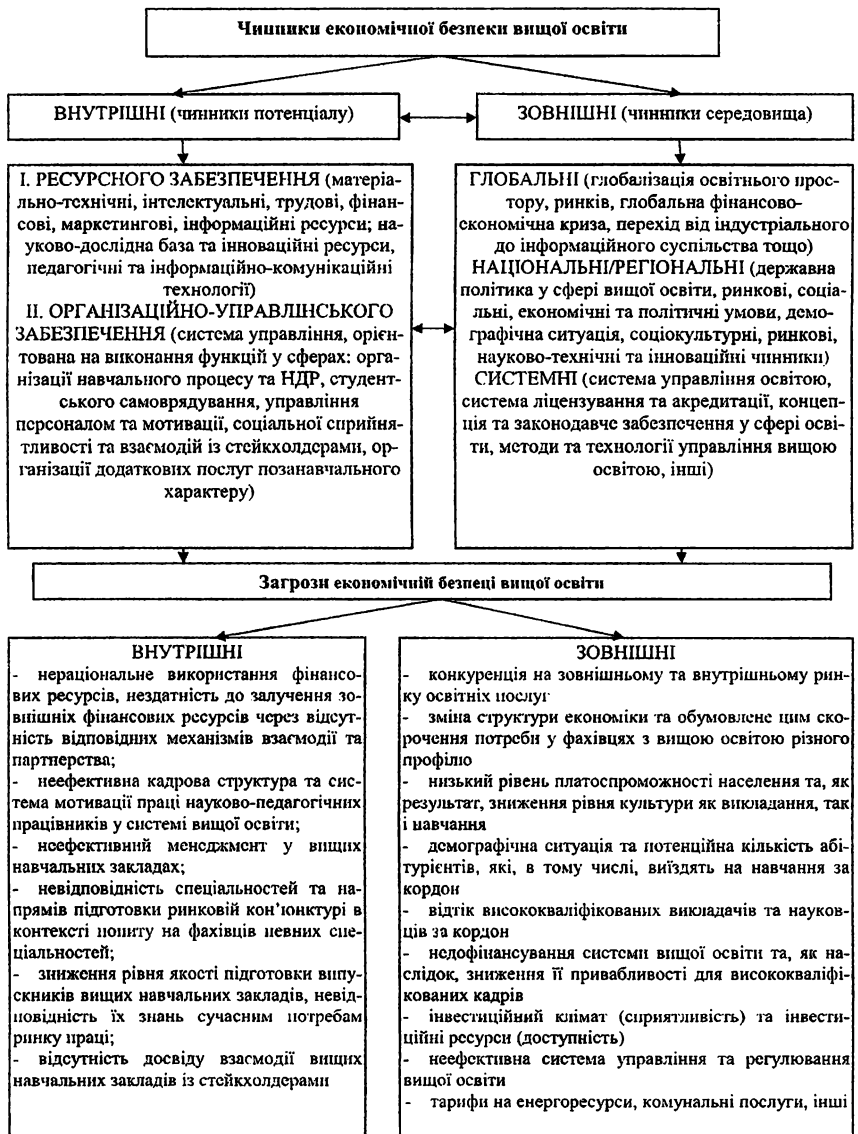

Рис. 4.9. Система чинників економічної безпеки вищої освіти
Джерело: систематизовано та доповнено авторами за даними [5; 7; 13].

Таблиця 4.12
Результати експертного оцінювання стану зовнішнього середовища ВНЗ України у 2016 році

Фактори	Варіантність фактора	Загрози				Можливості				Зваженіть рівень впливу фактора
		Рівень впливу чинника				Рівень впливу чинника				
		Дуже високий	Середній	Низький	Дуже низький	Дуже низький	Середній	Низький	Дуже високий	
1. Демографічна ситуація та потенційна кількість абітурієнтів	0,08	0,9								-0,072
2. Державна політика у сфері освіти	0,11								0,8	+0,088
3. Бюджетне фінансування закладів вищої освіти	0,09	0,9								-0,081
4. Тарифи на енергоресурси, комунальні послуги та ін.	0,06	0,9								-0,054
5. Сприяння роботодавців розвитку ВНЗ (співпраця ВНЗ із роботодавцями)	0,08		0,8							-0,064
6. Кон'юнктура ринку праці в контексті пропозиції науково-педагогічних ресурсів	0,07								0,8	+0,056
7. Кон'юнктура ринку праці в контексті попиту на фахівців певних спеціальностей	0,09							0,4		+0,036
8. Система ліцензування та акредитації	0,10								0,7	+0,070
9. Система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації наукових кадрів	0,06								0,7	+0,042
10. Інвестиційний клімат (сприятливість та інвестиційні ресурси (доступність))	0,07	0,9								-0,063
11. Платоспроможність населення (з огляду на доступність освіти)	0,09	0,9								-0,081
12. Конкуренти	0,10	0,9								-0,090
Рівень впливу чинників зовнішнього середовища (сприятливості або несприятливості за рівнем впливу на економічну безпеку ВНЗ)										-0,213
Коефіцієнт сприятливості (несприятливості) зовнішнього середовища										0,787

Джерело: розраховано автором.

Модель цього показника в загальному випадку може бути представлена залежністю:

$$k^{3c} \in \left(B_1(t), \bar{B}_2(t), B_3(t) \right), \quad n \in N. \quad (1)$$

де $B_1^n(t)$ – стан n -го чинника зовнішнього середовища, який у момент часу t відповідає значенню, визначеному згідно з теорією бажаності [19] як таке, оцінка якого за впливом на реалізацію економічного потенціалу ВНЗ може бути передбачена та який сприятливо впливає на рівень економічної безпеки ВНЗ; $B_3^n(t)$ – стан n -го чинника зовнішнього середовища, який у момент часу t знаходиться поза межами значень, що відповідають інтервалу бажаності та який несприятливо впливає на економічну безпеку ВНЗ; $\bar{B}_2^n(t)$ – стан n -го чинника зовнішнього середовища, значення якого в момент часу t не можна однозначно ідентифікувати.

Деталізація чинників зовнішнього середовища є основою для розробки стратегії розвитку ВНЗ, орієнтованої на досягнення (підтримання) достатнього рівня економічної безпеки в умовах невизначеності та ризику.

Визнання вирішальної ролі вищої освіти для перебудови економіки України на інноваційних засадах, переходу до вищих технологічних укладів завдяки розвитку науки і техніки, примноження людського капіталу та сталого розвитку обумовлює необхідність розробки загальної концепції забезпечення економічної безпеки національної економіки на основі максимального використання потенціалу системи вищої освіти. В основі економічної безпеки системи вищої освіти – економічна безпека окремих ВНЗ, яка є результатом реалізації відповідної стратегії на різних рівнях для стійкого розвитку як системи вищої освіти загалом, так і її окремих складових. Це обумовлює необхідність дослідження чинників зовнішнього середовища, що сприятиме підвищенню рівня обґрунтованості стратегічних заходів, спрямованих на подолання негативних тенденцій, запобігання загрозам та зниження ризиків, використання наявних можливостей для підвищення рівня конкурентоспроможності та економічної безпеки як окремих вищих навчальних закладів, так і системи вищої освіти загалом.

Список використаних джерел

1. Леонова Ж. К. Высшее образование как фактор экономической безопасности в условиях развития инновационной экономики / Ж. К. Леонова // Вестник Российской академии естественных наук. – 2016. – № 4. – С. 22–25.
2. World development indicators 2014 // The World Bank. Documents&Reports [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://wdi.worldbank.org/table/2.7>.
3. Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии» [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>.
4. Плотников Н. В. Обеспечение экономической безопасности высшего образования: теоретические и методологические аспекты : автореф. дис. ... д-р экон. наук : спец. 08.00.05 / Н. В. Плотников ; Федеральное государственное бюджетное учреждение высшего образования «Санкт-Петербургский государственный экономический университет». – СПб., 2016. – 40 с.

5. Батова В. Н. Экономическая безопасность учреждения высшего профессионального образования в условиях глобализации [Электронный ресурс] / В. Н. Батова // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1, ч. 1. – Режим доступа : <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=1831>.
6. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. : наук.-допом. бібліогр. показжч. / НАІН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлінського, Ін-т вищої освіти ; [упоряд.: Лисиця Н. В., Чорноivan Г. П., Стельмах Н. А., Айвазова Л. М., Бублик Н. М. ; наук. консультант Корольов Б. І. ; наук. ред. Рогова П. І.; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К., 2014. – Вип. 2, ч. 2. – 416 с.
7. Плотников Н. В. Теоретические и практические аспекты определения угроз высшего образования / Н. В. Плотников // Новая наука: опыт, традиции, инновации. – 2015. – № 3. – С. 120–127.
8. Алимова Н. К. Экономическая безопасность образовательного учреждения в условиях становления инновационной экономики : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / Н. К. Алимова. – М., 2009. – 184 с.
9. Управление экономической безопасностью высшего учебного заведения: учебник / под общ. ред. С. Д. Резника. – М. : ИНФРА-М, 2013. – 345 с.
10. Дмитриев С. М. Экономическая безопасность технического вуза: концептуальные основы / С. М. Дмитриев, М. В. Ширяев, С. Н. Митяков // Высшее образование в России. – 2014. – № 2. – С. 59–66.
11. Плотников Н. В. Проблемы обеспечения экономической безопасности высшего образования на современном этапе / Н. В. Плотников // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент». – 2015. – № 3. – С. 143–150.
12. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
13. Вахович І. М. Стан і проблеми вищої освіти в Україні / І. М. Вахович, Л. І. Ішук, С. О. Пиріг // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 1(151). – С. 63–69.
14. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/2016 навчального року : [статистичний бюлетень / за ред. О. О. Кармазіна]. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 171 с.
15. Викладення доповіді CASE-Україна. Фінансування системи вищої освіти: світова практика і українське сьогодення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://liberal.in.ua/tochka-zoru/vikladennya-dopovidf-case-ukraina-finansuvannya-sistemi-vischoi-osviti-svitova-praktika-i-ukrainske-sogodennya.html>.
16. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Буцька О. Ю. Джерела фінансування вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / О. Ю. Буцька. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua>.
18. Шевченко Л. С. Фінансування вищої освіти: подолання загроз ресурсної залежності [Електронний ресурс] / Л. С. Шевченко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/58094.doc.htm.
19. Kendall M. G. Rank Correlation Methods / M. G. Kendall. – N.Y.: Hafner Publ.Co., 1995. – 196 p.
20. Колобов А. А. Менеджмент высоких технологий. Интегрированные производственно-корпоративные структуры: организация, экономика, управление, проектирование, эффективность, устойчивость / А. А. Колобов, И. Н. Омельченко, А. И. Орлов. – М. : Экзамен, 2008. – 621 [3] с.